

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KORXONALAR FAOLIYATINI DIVERSIFIKATSIYALASHDA TRANSFERT NARXLAR SIYOSATINING O'RNI

Bobomuradova Sarvinoz Ziyadullayevna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tezisda raqamli iqtisodiyot sharoitida korxona faoliyatini diversifikatsiyalashda transfert narxlar siyosatining iqtisodiy ahamiyati, ularning foyda taqsimotidagi o'rni va raqamli texnologiyalar yordamida boshqarish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda transfert narxlar tizimi diversifikatsiyalashgan korxonalarda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Sun'iy intellekt va axborot tizimlari asosida transfert narxlarni shakllantirishning nazariy modeli taklif etilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, diversifikatsiya, transfert narx, segmentar hisob, iqtisodiy barqarorlik, sun'iy intellekt.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль политики трансфертных цен в процессе диверсификации деятельности предприятий в условиях цифровой экономики. Анализируется влияние цифровых технологий на механизм формирования внутренних цен и распределения прибыли между сегментами. Предложена теоретическая модель автоматизации трансфертного ценообразования на основе искусственного интеллекта.

Ключевые слова: цифровая экономика, диверсификация, трансфертные цены, сегментарный учет, экономическая устойчивость, искусственный интеллект.

Abstract. This paper examines the role of transfer pricing policy in diversifying enterprise activities under the digital economy. The impact of digital technologies on the mechanism of internal pricing and profit allocation among business segments is analyzed. A theoretical model for automating transfer pricing based on artificial intelligence is proposed.

Keywords: digital economy, diversification, transfer pricing, segment accounting, economic stability, artificial intelligence.

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi korxonalarning tashkiliy tuzilmasi, boshqaruv mexanizmlari va strategik yo'nalishlarini tubdan o'zgartirdi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatini diversifikatsiyalash — ularning barqaror rivojlanish, bozor risklarini kamaytirish va foydani optimallashtirishning muhim omiliga aylanmoqda.

Diversifikatsiyalashgan korxonalarda segmentlar o'rtasidagi ichki iqtisodiy aloqalar murakkablashgani sayin, ularning har birining moliyaviy natijalarini to'g'ri baholash zarurati ortib bormoqda. Shu jarayonda transfert narxlar siyosati muhim boshqaruv vositasi sifatida namoyon bo'ladi. U nafaqat ichki bozor operatsiyalarida

adolatli narx shakllanishini ta'minlaydi, balki foyda markazlari o'rtasidagi resurs taqsimotini ham muvozanatlashtiradi.

Raqamli texnologiyalar - xususan, axborot tizimlari, avtomatlashtirilgan buxgalteriya dasturlari va sun'iy intellekt algoritmlari — transfert narxlar siyosatini shakllantirish, nazorat qilish va tahlil etishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Bu jarayon korxonalar uchun ichki segmentlararo operatsiyalarni raqamli tarzda boshqarish, xarajatlarni kamaytirish va strategik qarorlarni tezroq qabul qilish imkonini beradi [1, 6].

Shunday qilib, raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatini diversifikatsiyalashda transfert narxlar siyosatining o'zni nafaqat buxgalteriya hisobining texnik masalasi, balki barqaror boshqaruv va raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim strategik omili sifatida qaraladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatining diversifikatsiyalashuvi va transfert narxlar siyosatini uyg'unlashtirish masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda muhokama qilinmoqda.

OECD (2022) tomonidan chop etilgan Transfer Pricing Guidelinesda transfert narxlar tizimi bozor tamoyillariga asoslanishi va foydaning adolatli taqsimlanishini ta'minlashi kerakligi ta'kidlanadi [1, 14]. Ushbu qo'llanma ko'p tarmoqli korxonalar faoliyatida ichki narx siyosatining shaffofligi va iqtisodiy barqarorlikdagi o'zni bilan ajralib turadi. UNCTAD (2023) esa raqamli iqtisodiyotning tez sur'atlar bilan rivojlanishi natijasida korxonalar o'rtasidagi ichki iqtisodiy aloqalar murakkablashganini, bu esa transfert narxlar siyosatini avtomatlashtirish zaruratini keltirib chiqarganini ta'kidlaydi [2, 6]. IFRS 8 "Segment Reporting" (2023) standartida korxonalarning diversifikatsiyalashgan faoliyati bo'yicha segmentlar kesimida moliyaviy axborot taqdim etish talabi, transfert narxlar siyosatini amaliyotga joriy etish uchun muhim normativ asos bo'lib xizmat qiladi [3, 9].

Shuningdek, Bekmurodov A. (2023) tadqiqotida O'zbekiston korxonalariida transfert narxlar tizimi hali to'liq shakllanmaganligi, ammo raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ularni samarali boshqarish imkoniyatlari mavjudligi ilmiy asoslab berilgan [4, 27]. Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, transfert narxlar siyosati diversifikatsiyalashgan korxonalarda foyda markazlari o'rtasidagi iqtisodiy muvozanatni saqlash, raqamli texnologiyalar esa bu jarayonni avtomatlashtirish orqali boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida diversifikatsiyalashgan korxonalarda transfert narxlar siyosatini o'rganish uchun tizimli tahlil, solishtirma yondashuv va modellashirish metodlaridan foydalanildi.

Birinchi bosqichda korxonalarning segmentar faoliyati bo'yicha moliyaviy natijalar tahlil qilindi. Ikkinchi bosqichda O'zbekiston amaliyoti xalqaro me'yorlar (OECD va IFRS 8) bilan taqqoslanib, mavjud tafovutlar aniqlangan. Uchinchi bosqichda raqamli platformalar asosida transfert narxlarni avtomatlashtirishning

konseptual modeli ishlab chiqildi. Tadqiqotda shuningdek ekspert baholash usuli qo'llanilib, diversifikatsiyalashgan savdo korxonalari rahbarlari o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. Olingan ma'lumotlar transfert narxlar siyosatini raqamli texnologiyalar yordamida takomillashtirish zaruratini asoslab berdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida diversifikatsiyalashgan korxonalarda transfert narxlar siyosati moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va foyda taqsimotini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Avvalo, O'zbekiston savdo va ishlab chiqarish korxonalarida o'tkazilgan tahlillar transfert narxlar siyosatining hali to'liq shakllanmaganligini ko'rsatdi. Ichki bo'limlar o'rtasida narx belgilash ko'pincha iqtisodiy asosga emas, balki rahbariy qararlarga tayanadi. Bu esa segmentlar rentabelligi to'g'risida to'liq va haqqoniy axborot shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida bunday kamchiliklarni bartaraf etish uchun raqamli ma'lumotlar bazasi va sun'iy intellekt algoritmlari asosida avtomatik narxlash mexanizmini joriy etish taklif etildi. Model quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

➤ Ma'lumotlarni yig'ish – ERP va buxgalteriya tizimlaridan segmentlar kesimidagi xarajat va daromad ko'rsatkichlarini olish.

➤ Tahlil bosqichi – AI yordamida ichki bozor narxlari bilan solishtirish asosida optimal transfert narxni aniqlash.

➤ Nazorat bosqichi – narxlar o'zgarishini avtomatik kuzatish va moliyaviy natijalarga ta'sirini baholash.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, taklif etilgan model asosida transfert narxlar siyosatini avtomatlashtirish:

- foyda markazlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi;
- resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilishda aniqlik va tezkorlikni kuchaytiradi.

Misol sifatida tahlil qilingan savdo korxonalarida raqamli tahlil vositalari (ERP + AI) joriy etilgandan so'ng ichki narx tafovutlari 15–18 foizga qisqargan, segmentlar bo'yicha sof foyda esa o'rtacha 9 foizga oshgan. Bu esa transfert narxlar siyosatini raqamli asosda yuritish korxona iqtisodiy barqarorligiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida transfert narxlar siyosatini samarali joriy etish korxona faoliyatining diversifikatsiyalash jarayonida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim omildir. O'zbekiston korxonalarida ichki narx siyosatini raqamli asosda avtomatlashtirish hali keng amaliyotga kiritilmagan bo'lsa-da, bu yo'nalishdagi imkoniyatlar mavjud va tez sur'atlar bilan kengaymoqda.

Xalqaro amaliyotda OECD (2022) transfert narxlarni ko'p tarmoqli korxonalarda foyda taqsimotini muvozanatlashtiruvchi va soliqqa oid xavflarni kamaytiruvchi strategik mexanizm sifatida tavsiflaydi. Shuningdek, IFRS 8 (2023)

standartida segmentar hisobotni joriy etish orqali diversifikatsiyalashgan korxonalar faoliyatining shaffofligi va ichki iqtisodiy nazorat mexanizmini kuchaytirish zarurligi ko'rsatib o'tilgan [2, 9].

Raqamli transformatsiya bu tizimga yangi yondashuv olib kirdi — sun'iy intellekt (AI) va Big Data analitika vositalari yordamida transfert narxlarni shakllantirish jarayonini avtomatlashtirish imkoniyati yaratildi. Bunday tizimlar korxonalarga ichki segmentlar o'rtasida adolatli narx siyosatini ishlab chiqish, real vaqt rejimida tahlil yuritish va qaror qabul qilishda inson omilini kamaytirish imkonini beradi [3, 32].

Xorijiy amaliyot (xususan, PwC, 2024) misolida shuni ko'rish mumkinki, raqamli transfert narx modellarini joriy etgan diversifikatsiyalashgan korxonalarda foyda markazlari bo'yicha sof foyda o'rtacha 8–12 foizga oshgan, narx tafovutlari esa 15 foizgacha qisqargan [4, 11]. Ushbu natijalar O'zbekiston sharoitida ham transfert narx siyosatini raqamli boshqaruv tizimlariga integratsiyalash orqali moliyaviy nazoratni kuchaytirish mumkinligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, raqamli iqtisodiyotda transfert narxlar siyosati korxonalarning diversifikatsiya jarayonida foyda markazlari o'rtasida iqtisodiy muvozanatni ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini beradi. Bu esa milliy amaliyotda ham raqamli nazorat tizimlari, AI algoritmlari va avtomatlashtirilgan segmentar tahlil mexanizmlarini joriy etish zarurligini tasdiqlaydi [5, 24].

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida diversifikatsiyalashgan korxonalarda transfert narxlar siyosati iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi, foyda taqsimotini muvozanatlashtiruvchi va boshqaruv samaradorligini oshiruvchi muhim mexanizm sifatida shakllanmoqda.

Birinchidan, transfert narxlar siyosatini raqamli iqtisodiyot sharoitida tatbiq etish korxona ichki bo'limlari (segmentlari) o'rtasida adolatli narxlash tamoyillarini joriy etish imkonini beradi. OECD (2022) yondashuviga muvofiq, bu siyosat foydaning sun'iy o'zgarishiga yo'l qo'ymaslik va iqtisodiy muvozanatni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, IFRS 8 (2023) standartiga asoslangan segmentar hisobot tizimi transfert narx siyosatini nazariy asos bilan ta'minlab, korxonaning diversifikatsiyalashgan faoliyatini moliyaviy jihatdan tahlil qilishni soddalashtiradi.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar (AI, Big Data, ERP tizimlari) transfert narxlarni shakllantirish va nazorat qilish jarayonini avtomatlashtirib, inson omilini kamaytiradi, shaffoflikni ta'minlaydi hamda boshqaruv qarorlarini tezkorlashtiradi.

To'rtinchidan, milliy amaliyot tahlili shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston korxonalarida raqamli transfert narx siyosatini joriy etish orqali foyda markazlari o'rtasida ichki iqtisodiy aloqalarni samarali boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish va umumiy moliyaviy natijalarni yaxshilash imkoniyati mavjud.

O'zbekiston korxonalarida transfert narxlar siyosatini raqamli axborot tizimlariga integratsiyalash, ya'ni ERP yoki buxgalteriya dasturlariga "transfert narx moduli"ni kiritish zarur.

IFRS 8 va OECD Guidelines tamoyillarini milliy buxgalteriya amaliyotiga bosqichma-bosqich tatbiq etish lozim. Transfert narxlarni shakllantirishda sun'iy intellekt algoritmlarini qo'llash orqali real vaqt rejimida ichki narxlarni optimallashtirish tizimini joriy etish taklif etiladi. Diversifikatsiyalashgan korxonalarda segmentar hisobot va raqamli tahlil mexanizmlarini uyg'unlashtirish orqali foyda taqsimotining shaffofligini oshirish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida transfert narxlar siyosatini ilmiy asosda shakllantirish korxonalarning diversifikatsiyalashgan faoliyatini barqaror, raqobatbardosh va shaffof boshqaruv tizimiga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. UNCTAD. Digital Economy Report 2023: Value Creation and Capture in a Digitalizing World. United Nations Publication, New York, 2023. – p.6 and p.14.
2. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standard 8 — Operating Segments. London, 2023. – p.9.
3. Deloitte Insights. Digital Transformation and Accounting Automation. Global Review, 2022. – p.32.
4. PwC. Artificial Intelligence in Finance and Pricing: Global Insights Report. London, 2024. – p.11.
5. Bekmurodov A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar samaradorligini oshirish mexanizmlari. Toshkent: TDIU nashriyoti, 2023. – p.24.